Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20986.1442
(Research Article)

The Role of Believers in Just Governance in the Islamic Republic of Iran: Based on the Addresses "O You Who Have Believed" (A Case Study on Economic Health and the Fight Against Economic Corruption)

Mahmood Alipour Gorji *
Reza Kafili **

Received on: 18/11/2025
Accepted on: 04/05/2026

Abstract

Governance, as a participatory and dynamic process, transcends traditional power structures and engages all social actors—including governmental and non-governmental institutions such as NGOs, local communities, and ordinary individuals—in managing societal affairs. This participatory approach facilitates power distribution, ensures sustainability and justice in decision-making by amplifying diverse community voices, and better serves the public interest. In Iran, a religious system grounded in Islamic principles, governance is enriched by capacities, particularly through the cores of believers who serve as committed, ethics-driven forces. Rooted in religious teachings, these cores can drive transformations; however, Iran's economy grapples with inequalities, inflation, and structural issues. These underscore the imperative of bolstering economic health—transparency, efficiency, and justice in financial systems—alongside a resolute fight against economic

* Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Humanities, Ayatollah Borujerdi University, Borujerd, Islamic Republic of Iran. (Corresponding Author).
m.alipour@abru.ac.ir 0000-0002-2356-0786
** Postdoctoral Researcher, Department of Political Science, Faculty of Humanities, Ayatollah Borujerdi University, Borujerd, Islamic Republic of Iran.
kafili.ir@yahoo.com 0000-0002-6854-7112

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20986.1442
(Research Article)

corruption via supervisory, cultural, and legal mechanisms. Quranic teachings hold a central role here, delineating believers' pivotal contributions to just governance and the realization of the new Islamic civilization. In Iran, believers play a crucial role in advancing toward this civilizational goal through active participation in governance, fostering economic health, and eradicating corruption, thereby transforming the country into a vanguard of Islamic civilization. This governance cycle encompasses three dimensions: regulation (establishing fair laws to guide behaviors), facilitation (providing conditions for seamless individual participation), and policymaking (setting long-term directions for societal goals). The Quran emphasizes these, positioning believers as active agents

Purpose: The primary aim is to elucidate the role of believers in just governance of Iran based on the Quranic addresses "O you who have believed," focusing on enhancing economic health and combating economic corruption. Drawing on Allameh Tabataba'i's movement pattern, it demonstrates how believers propel progress from origin (the material world emphasizing duties) toward destination (a good life and divine proximity), within the timeframe of the Islamic Revolution (since 1979) and the geo-cultural space of Islamic Iran. This role is instrumental in steering Iran toward the new Islamic civilization, where believers act as the vanguard in applying Islamic principles for civilizational advancement.

Methodology: This study uses a descriptive-analytical method, blending phenomenon description with in-depth relational analysis, employing thematic analysis to identify patterns and core themes in Quranic texts. It addresses the central question: Based on the addresses "O you who have believed," what role do believers play in just governance of Iran, particularly in promoting economic health and combating economic corruption? Appearing in 89 verses of the Holy Quran, these addresses outline believers' key responsibilities, with 17 verses directly pertaining to economic matters such as transactions, financial justice, and preventing exploitation.

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20986.1442
(Research Article)

Findings: The research shows believers can actively contribute to just governance through practical measures, enhancing societal economic health. Every movement has an origin; in the Islamic system, the foundation of just governance lies in the material world, where humans—free, responsible beings—fulfill duties within divine teachings. This origin lays the groundwork for justice, moral and social health, guiding toward spiritual growth. Progression from this origin shifts governance from a static "government" to a dynamic process of continual change and participation. Extracted themes from economy-related addresses include: precise documentation and witnessing in transactions for transparency and dispute prevention (e.g., verse 282 of Surah Al-Baqarah); upholding economic justice (avoiding whims, impartial testimony, fair contract recording, and sustained commitment to justice and charity); legitimizing financial ownership per Sharia to avert exploitation; and safeguarding Islamic community identity and security (no betrayal of God or the Prophet, or trusts—verse 27 of Surah Al-Anfal—no alliance with those under divine wrath, and prudent advisory selection). The destination is "a good life and divine proximity" (verse 97 of Surah An-Nahl). The timeframe is Iran's post-1979 Islamic Revolution era under jurist rule, and the locus is Islamic Iran—with its strategic Middle Eastern position, abundant resources (oil, gas, minerals), and ethnic-cultural diversity—ideal for divine objectives yet demanding vigilant anti-corruption management. Drivers stem from Quranic injunctions like fulfilling covenants (verse 1 of Surah Al-Ma'idah), women's financial rights (verse 19 of Surah An-Nisa), and prioritizing worship over material gains (verse 9 of Surah Al-Jumu'ah). These findings underscore believers' transformative role in just governance, directly contributing to Iran's march toward the new Islamic civilization by embedding ethical economics and collective vigilance.

Conclusion: Drawing from themes, believers advance from origin via targeted actions: accurate transaction recording, equitable witnessing, economic justice adherence, legitimate ownership, and community

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20986.1442
(Research Article)

protection. These mitigate corruption and fortify resource distribution justice. The ultimate destination—"a good life"—emerges from believers' worldly efforts in just governance. This study shows how Quranic teachings provide a blueprint for Iran's economic metamorphosis, mobilizing believers as key agents to forge a just, healthy society and propel the nation toward the new Islamic civilization.

Keywords: Governance, Just Governance, Allameh Tabataba'i's Movement Pattern, Economic Health, Economic Corruption, "O You Who Have Believed" Addresses, Believers, Islamic Republic of Iran, New Islamic Civilization

دوفصلنامه علمی مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی
دوره ۹، شماره ۲ (پیاپی ۱۸)،پاییز و زمستان ۱۴۰۵، صص ۲۲۵- ۲۵۴
DOI: 10.22070/nic.2026.20986.1442
مقاله پژوهشی

نقش مؤمنان در چرخ حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران براساس خطابات قرآنی «یا ایها الذین آمنوا» (مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی)

محمود علیپور گرجی *
رضا کفیلی **

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۷
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۱۴

چکیده

حکمرانی به‌عنوان فرایندی مشارکتی، همهٔ بازیگران اجتماعی اعم از حکومتی و غیرحکومتی را در حل مسائل کلان جامعه درگیر می‌کند. در جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان نظامی دینی، علی‌رغم وجود ظرفیت مغتنم هسته‌های مؤمنان و نقش آن‌ها در چرخهٔ حکمرانی عادلانه در مسائل اقتصادی، به‌منظور رسیدن به تمدن نوین اسلامی، ضعف‌هایی وجود دارد که نیازمند تقویت سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی است. آموزه‌های قرآنی نقش مؤمنان را در چرخهٔ حکمرانی عادلانه (تنظیم‌گری، تسهیل‌گری و سیاست‌گذاری) به‌خوبی ترسیم کرده است. این پژوهش با روش توصیفی‌تحلیلی و با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون (روش) درصدد پاسخ به این مسئله است که براساس خطابات قرآنی «یا أیهاالذین آمنوا» مؤمنان چه نقشی در حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر تقویت سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی دارند؟ (مسئله) قرآن کریم در هشتاد و نه آیه با خطاب «یا أیها الذین آمنوا» مسئولیت‌های کلیدی مؤمنان را بیان می‌کند که هفده آیه از آن‌ها مربوط به سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی است. مقالهٔ حاضر با بررسی آیات مذکور به این نتیجه رسیده است که مؤمنان می‌توانند به‌وسیلهٔ نگارش اسناد تجاری و پایبندی به شرایط و لوازم آن، مراعات عدالت اقتصادی، مشروعیت تصرف مالی، صیانت از جامعهٔ اسلامی و اولویت دادن به ارزش‌های اخلاقی و معنوی در مسائل اقتصادی موجب تقویت سلامت اقتصادی شوند.

کلمات کلیدی: حکمرانی، حکمرانی عادلانه، الگوی حرکت علامه طباطبایی، سلامت اقتصادی، فساد اقتصادی

* دانشیار، رشته علوم سیاسی، دانشکدهٔ علوم انسانی، دانشگاه آیت‌اللّه العظمی بروجردی، بروجرد، ایران. (نویسندهٔ مسئول).
m.alipour@abru.ac.ir 0000-0002-2356-0786
** پژوهشگر پست دکترا، رشته علوم سیاسی، دانشکدهٔ علوم انسانی، دانشگاه آیت‌اللّه العظمی بروجردی، بروجرد، ایران.
kafili.ir@yahoo.com 0000-0002-6854-7112

بیان مسئله

اندیشهٔ تمدنی جمهوری اسلامی ایران، با تکیه بر قلمرو فقهی و اعتقادی، به گفتمان غالب جامعهٔ ایران تبدیل شده است. امام خمینی (ره) با بهره‌گیری از نظام معنایی و اندیشه‌های نوین و آموزه‌های اسلام ناب، گفتمانی نوین و تحول‌آفرین به جهانیان عرضه کرد. این اندیشه با نفی گفتمان‌های غرب و شرق و ایجاد گفتمانی اصیل، بر آن شد تا تمامی ابعاد و عرصه‌های زندگی بشر را پوشش دهد و تا تحقق آرمان تمدن‌ساز خویش پیش رود؛ ازجمله اندیشه‌های تحول‌آفرین امام خمینی (ره) برای رسیدن ایران به تمدن نوین اسلامی، برقراری حکمرانی عادلانه در نظام جمهوری اسلامی ایران است.

با توجه به اینکه مفهوم حکمرانی فرایندی مشارکتی برای ادارهٔ جامعه محسوب می‌شود، مؤمنان در ایران اسلامی، به‌عنوان بخش مهمی از بازیگران، نقش بسزایی در ادارهٔ جامعه برای تحقق تمدن نوین اسلامی دارند. قرآن کریم در هشتاد و نه موضع مختلف با خطاب ویژهٔ «یا أیها الذین آمنوا» مسئولیت‌هایی را بر دوش مؤمنان گذاشته است. این خطابات نشان‌دهندهٔ جایگاه محوری ایمان و التزام عملی به ارزش‌های اسلامی در نظام حکمرانی از دیدگاه قرآن است.

در شرایط کنونی، باوجود دستاوردهای قابل توجه جمهوری اسلامی ایران درزمینهٔ مسئلهٔ عدالت، پدیدهٔ تحقق سلامت اقتصادی و رفع مفاسد اقتصادی به‌عنوان یکی از مسائل جدی حکمرانی عادلانه باقی مانده است. این پدیده نه‌تنها به اقتصاد کشور آسیب می‌زند، بلکه اعتماد عمومی را نیز تضعیف می‌کند. مقام معظم رهبری درخصوص مبارزه با فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران می‌فرمایند: «با فساد باید مقابله کرد؛ یکی از بلاهای مهمی که در کشور به وجود می‌آید که درست ضد عدالت است، وجود فساد، وجود ویژه‌خواری، وجود استفاده‌های سوء، اختلاس، برخورداری‌های بی‌مورد، بی‌جا و امثال اینهاست» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۰۶/۰۶). در این میان، آموزه‌های قرآنی، به‌ویژه خطابات ویژه به مؤمنان، می‌تواند چراغ راهی برای طراحی الگوهای بومی مبارزه با فساد باشد.

این پژوهش با اتخاذ روش توصیفی ـ تحلیلی و با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل مضمون، درصدد است تا با بررسی نظام‌مند هفده آیه از هشتاد و نه آیهٔ خطابات «یا أیها الذین آمنوا» الگویی کاربردی برای مشارکت مؤمنان در حکمرانی عادلانه و سلامت اقتصادی برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی ارائه دهد. سؤال محوری این است که براساس خطابات «یا أیها الذین آمنوا» مؤمنان چه نقشی در حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران دارند؟

ضرورت انجام این تحقیق از چند جنبه حائز اهمیت است: نخست آنکه از منظر نظری، خلأ موجود در مطالعات میان‌رشته‌ای میان تفسیر قرآن و دانش حکمرانی را پر می‌کند. دوم آنکه از جنبهٔ عملی می‌تواند به

طراحی الگوهای بومی مبارزه با فساد بینجامد. همچنین این تحقیق به تقویت گفتمان قرآنی در عرصهٔ حکمرانی کمک می‌کند.

فرضیهٔ پژوهش بر این مبناست که خطابات قرآنی با تأکید بر سه محور اصلی «مسئولیت‌پذیری فردی»، «نظارت اجتماعی» و «اخلاق‌مداری در معاملات» چهارچوبی جامع برای حکمرانی عادلانه در عرصهٔ سلامت اقتصادی و مبارزه با مفاسد اقتصادی ارائه می‌دهد. این تحقیق با استخراج این مؤلفه‌ها از آیات قرآن، درصدد تبیین نقش مؤمنان در حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران است.

دستاوردهای این پژوهش می‌تواند برای نهادهای سیاست‌گذار، تصمیم‌ساز، دستگاه‌های نظارتی و نیز نهادهای مردمی مفید باشد. به‌ویژه آنکه یافته‌های آن می‌تواند در طراحی برنامه‌های آموزشی و فرهنگ‌سازی برای مقابله با فساد اقتصادی استفاده شود. این مطالعه گامی در جهت تحقق عملی «حکمرانی عادلانه» و اجرایی کردن آموزه‌های اسلامی در عرصهٔ مدیریت جامعه محسوب می‌شود.

۱. پیشینهٔ پژوهش

مفهوم حکمرانی در اندیشهٔ اسلامی ریشه در هبوط حضرت آدم (ع) دارد که آن را می‌توان به‌عنوان «حکمرانی توحیدی» مبتنی‌بر هدایت تعریف کرد. این الگوی حکمرانی که هدف نهایی آن تحقق سعادت اخروی است، در تقابل با حکمرانی عرفی و مادی‌گرایانه قرار می‌گیرد که صرفاً بر منافع دنیوی متمرکز است. حکمرانی اسلامی ضمن بهره‌گیری از تجربیات بشری، تفاوت بنیادین خود را در توجه توأمان به ابعاد مادی و معنوی زندگی انسان نشان می‌دهد.

در بررسی پیشینهٔ پژوهش، آثار متعددی موضوعات «حکمرانی اسلامی» و «مؤمنان» را واکاوی کرده‌اند؛ ازجمله کتاب *سبک زندگی مؤمنانه براساس خطابات قرآنی* اثر محمود زارع پور جامعهٔ ایمانی و مسئولیت‌های مؤمنان را تحلیل کرده است. مقالهٔ «نقش مردم در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی» (آذرنگ و پیروزی، ۱۳۹۵) بر جایگاه محوری مردم و ضرورت نظارت مردمی در حکومت اسلامی تأکید دارد. همچنین پژوهش «علت ترجمهٔ "آمنوا" در "یا ایها الذین آمنوا"» (حسن‌زاده و کبیریان، ۱٤۰۲) ابعاد ادبی و بلاغی این خطابات را بررسی کرده است.

مقالهٔ «جایگاه حلقه‌های میانی در حکمرانی تشکیلاتی و نقش آن در تمدن‌سازی، با نگاهی به مقولهٔ تحزب» (مجیدی و سبزی کریم‌آبادی، ۱٤۰٤) به دنبال تعیین سازوکاری برای اتصال مردم و حاکمیت ازطریق حلقه‌های میانی و به‌کارگیری ظرفیت‌های مردمی حکمرانی و فرایند تمدن‌سازی است. در میان اسناد رسمی «فرمان هشت‌ماده‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران به سران قوا دربارهٔ مبارزه با مفاسد

اقتصادی» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۰۲/۱۰) با الهام از سیرهٔ علوی، رویکردی نظام‌مند و قاطعانه را برای مقابله با فساد مالی پیشنهاد کرده است.

با وجود این پژوهش‌های ارزشمند، خلأ مطالعاتی محسوسی درزمینهٔ تبیین نقش مؤمنان در حکمرانی عادلانه با تمرکز بر سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد مبتنی‌بر خطابات قرآنی «یا ایها الذین آمنوا» برای تحقق تمدن نوین اسلامی مشاهده می‌شود. در پژوهش حاضر خطابات قرآنی «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» به‌عنوان ملاک اصلی استخراج احکام و دستورات الهی برگزیده شده است؛ زیرا این خطابات ـ که هشتاد و نه بار در قرآن کریم تکرار شده‌اند ـ مستقیماً مخاطب خود را مؤمنان قرار می‌دهند و وظایف خاص، تعهدات عملی و مسئولیت‌های اجتماعی آنان را در قبال تحقق مسائل مختلف فردی و اجتماعی تبیین می‌کنند. از منظر بلاغی و تفسیری، این خطابات فراخوانی مستقیم و فوری (ندای مخاطب خاص) است که برتری معنوی مؤمنان را بر سایر اقشار برجسته می‌سازد و آنان را به‌عنوان پیشگامان عمل صالح در جامعهٔ دینی مانند جمهوری اسلامی ایران معرفی می‌کند. خطابات دیگری مانند «یا أَیُّهَا النَّاسُ» خطاب عام به همهٔ انسان‌ها بوده و احکام کلی و اعم از مؤمن و غیرمؤمن ارائه می‌دهد؛ در حالی که خطاب به مؤمنان، تعهدات ویژه و الگوگیری عملی را بر آنان تحمیل می‌کند، هرچند مؤمنان در زمرهٔ انسان‌ها هستند؛ اما قرآن با تفکیک مخاطبان، بر نقش محوری و الگوساز آنان در اصلاح فساد تأکید دارد. همچنین نیازی به بررسی موازی خطاب عام نیست، مگر آنکه هدف پژوهش مقایسهٔ تطبیقی باشد که در اینجا تمرکز بر ظرفیت‌های عملی مؤمنان است.

۲. مفاهیم پژوهش

۲-۱. حکمرانی

از منظر لغوی، واژهٔ حکمرانی به معنای «عمل و شغل حکمران، فرماندهی، حکومت» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج۶، ص۸۰۴۸) تعریف شده است. این تعریف اولیه به نقش و جایگاه فرد یا نهادی اشاره می‌کند که مسئولیت اداره و هدایت امور جامعه را بر عهده دارد. در ادبیات بین‌المللی مفهوم «حکمرانی خوب» را از دههٔ ۱۹۹۰ نهادهایی مانند بانک جهانی (بانک جهانی، ۱۹۹۰، ص۱٤) مطرح کردند. پس از تطورات و تغییراتی که در تعریف حکمرانی به وجود آمد، پیر و پیترز آن را «فرایند راهبری جامعه و اقتصاد به‌سوی اهداف مشخص» (پیر و پیترز، ۱۳۹۷، ص۸۳) می‌دانند که بر تعامل و هماهنگی میان بازیگران تأکید دارد. به‌طور مشابه، بویر معتقد است که «حکمرانی فراتر از مفهوم سنتی حکومت است و شامل هرگونه الگوی فرمانروایی هماهنگ می‌شود که مشارکت فعال تمام ذینفعان را در بر می‌گیرد» (بویر، ۱۳۹۵، ص۱۲۷).

این دیدگاه‌ها نشان می‌دهند که حکمرانی، بیش از آنکه صرفاً به نهاد دولت وابسته باشد، به همکاری نظام‌مند میان کنشگران مختلف در سطوح ملی، فراملی و فروملی وابسته است. سالامون نیز پنج کارکرد اصلی برای حکمرانی برمی‌شمارد: «خط‌مشی‌گذاری، تنظیم‌گری، بازتوزیع، تسهیل‌گری و تأمین و ارائهٔ خدمات عمومی» (سالامون، ۱۳۹۶، ص۹۲). این کارکردها نقش حکمرانی را در هدایت جامعه به سمت هدف‌های مشترک و تأمین نیازهای عمومی برجسته می‌کنند.

درمجموع، حکمرانی خوب در ادبیات جهانی با مؤلفه‌هایی چون مسئولیت‌پذیری، شفافیت، مشارکت، عدالت، کارایی، حاکمیت قانون، وفاق اجتماعی و پاسخ‌گویی شناخته می‌شود؛ اما از منظر اسلامی، هدف حکمرانی توحیدی فراتر از این مؤلفه‌هاست. این نوع حکمرانی نه‌تنها به عمران مادی جامعه می‌پردازد، بلکه با دعوت به حیات طیبه، به دنبال معنابخشی به زندگی و هدایت انسان به‌سوی کمال است.

با توجه به این مباحث، تعریفی جامع از حکمرانی ارائه شده است که آن را «فرایند راهبری تعامل نظام‌مند کنشگران (حکومتی/ غیرحکومتی) در یک قلمرو (فراملی/ ملی و فروملی) ازطریق خط‌مشی‌گذاری و تنظیم‌گری (و بازتوزیع) برای تسهیل‌گری و ارائهٔ خدمات (عمومی) به‌منظور تحقق هدف‌های جمعی (مشترک بین کنشگران حکومتی و غیرحکومتی) با اعمال قدرت مشروع در چهارچوب آرمان‌ها و ارزش‌های آن قلمرو» (عالی و همکاران، ۱٤۰۳، ص۸۲) می‌داند. این تعریف بر اهمیت مشروعیت قدرت، همکاری میان کنشگران و انطباق با ارزش‌های جامعه تأکید می‌کند.

۲-۲. حکمرانی عادلانه

حکمرانی عادلانه، به‌عنوان مفهومی انتزاعی از حکمرانی، بر پایهٔ تفاوت مبانی و هدف‌های حکومت‌ها شکل می‌گیرد و بر دو نوع هدف تمرکز دارد: ۱. هدف‌های میانی ناشی از نیازهای جامعه مانند رفاه و امنیت، ۲. هدف‌های والای اعتقادی که هدف‌های میانی در مسیر آن‌ها قرار می‌گیرند. برای مثال، در جامعهٔ اسلامی ایجاد رفاه ابزاری برای دستیابی به عدالت به‌عنوان هدف نهایی است. این نوع حکمرانی، که وعدهٔ الهی قرآن به صالحان، مؤمنان و متقیان برای خلافت بر زمین است، عدالت را به‌عنوان اصل بنیادین مذهب تشیع و شرط ضروری مناصب کلیدی مانند رهبری و قضاوت قرار می‌دهد. با اولویت‌بخشی به حق‌طلبی بر قدرت‌طلبی و فساد، حکمرانی عادلانه به دنبال تربیت علمی، عقلانی، اخلاقی و معنوی انسان، اجرای قوانین الهی، احیای سنت‌ها، اقامهٔ حدود و تحقق قسط و عدل در جامعه است و تحقق کامل آن مستلزم مشارکت فعال عموم مردم به‌عنوان بازیگران عرصهٔ حکمرانی در کنار حکومت است (ر.ک، کفیلی، ۱٤۰۳، صص٥٤ـ٥٥).

۲-۳. تمایز «حکمرانی عادلانه» از «حکومت»

حکومت به‌عنوان ساختار رسمی قدرت، بیشتر با انحصار قانونی و سازمان‌یافتگی پیوند دارد، در حالی که حکمرانی فرایندی گسترده‌تر است که می‌تواند فراتر از وجود نهادی دولتی عمل کند (عالم، ۱۳۹۱، ص۱۴۳). از منظر اسلامی، حکمرانی می‌تواند ازطریق رهبری فکری و هدایت معنوی، حتی در غیاب قدرت سیاسی، به تحقق عدالت اجتماعی اقدام کند. سیرهٔ انبیای پیش از اسلام و ائمهٔ شیعه گواهی بر این نکته است که آنان بدون تشکیل حکومت رسمی، نقش‌هایی کلیدی در هدایت و مقابله با ظلم ایفا کرده‌اند. درنهایت، حکمرانی عادلانه می‌تواند در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی ادامه یابد و به ارزش‌ها و اصول دینی به‌عنوان راهنمایی برای تحقق عدالت و هم‌بستگی اتکا کند.

۳. روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی انجام شده و داده‌های آن به‌صورت کتابخانه‌ای از منابع معتبر شامل کتاب‌ها، مقالات و تفاسیر قرآنی گردآوری شده است. برای تحلیل داده‌ها از «روش تحلیل مضمون شبکه‌ای استرلینگ» استفاده شده که شیوه‌ای نظام‌مند برای شناسایی و سازماندهی مضامین در متون کیفی است (ر.ک، شیخ‌زاده و بنی‌اسد، ۱۳۹۹، صص۳۰ـ۳۲). این روش در سه سطح اجرا شده است: ۱) مضامین پایه (کدهای استخراج‌شده از متن) ۲) مضامین سازمان‌دهنده (مقولات ترکیبی) و ۳) مضامین فراگیر (اصول کلی حاکم).

مراحل کار به این صورت بوده که ابتدا تمام آیات دارای خطاب «یا أیها الذین آمنوا» از قرآن استخراج شد؛ سپس با تحلیل مضمون شبکه‌ای، مفاهیم مرتبط با حکمرانی عادلانه، سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد شناسایی و در قالب شبکه‌های مضمونی سازماندهی شد. درنهایت، با ترسیم نقشه‌های شبکه‌ای، روابط بین مضامین و سطوح مختلف آن‌ها به‌صورت بصری نمایش داده شد. این روش امکان ارائهٔ الگویی نظام‌مند از نقش مؤمنان در حکمرانی اسلامی را فراهم می‌آورد.

٤. چهارچوب نظری

پیچیدگی مفهوم حکمرانی و ماهیت فرایندی و پویای آن (در برابر مفهوم حکومت که ماهیتی ایستا دارد) و مد نظر قرار دادن نگاه تمدنی که هدف آن «حرکت جامعه از وضع موجود خود به وضعیتی برتر است؛ وضعیتی که شکوفایی استعدادها و نهفته‌های آن را گرفته و تمدنی بودن یک جامعه را تأیید می‌کند» (محمودی، بابایی، ۱۴۰۳، ص٤١) ایجاب می‌کند که برای تبیین دقیق مسئلهٔ مد نظر مقاله، باید از

سازه‌هایی بهره گرفت که ویژگی فرایندی داشته باشند. یکی از مهم‌ترین این سازه‌ها، الگوی حرکت علامه طباطبایی است.

٤-١. مؤلفه‌های سازهٔ حرکت

برای درک بهتر، لازم است توضیح مختصری دربارهٔ مؤلفه‌های سازهٔ حرکت ارائه شود. هر حرکت از شش مؤلفه تشکیل شده است که هر یک در شناسایی نوع حرکت و تمایز آن از دیگر انواع نقش مهمی دارند: الف) مبدأ ـ مقصد: هر حرکت حکمرانی با شرایط موجود (مبدأ) آغاز و به سمت وضعیت مطلوب (مقصد) جهت می‌گیرد. ب) متحرک و محرک: متحرک تحت‌تأثیر محرک‌های درونی یا بیرونی (انگیزه‌ها و عوامل محرک) به حرکت درمی‌آیند. ج) زمان و مکان: بستر تاریخی و جغرافیایی خاصی که فرایند حکمرانی در آن اتفاق می‌افتد و بر ویژگی‌های آن تأثیر می‌گذارد (طباطبایی، ۱۳۹۲، ص١٤٣).

۵. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، فرایند بررسی و تحلیل داده‌های استخراج‌شده از آیات حاوی خطاب «یا ایها الذین آمنوا» در قرآن کریم به‌منظور تبیین نقش مؤمنان در حکمرانی عادلانه در نظام جمهوری اسلامی ایران انجام گرفته است. ابتدا تمامی آیات شامل خطاب «یا ایها الذین آمنوا» با دقت مطالعه و کدگذاری شدند. در ادامه، از میان این آیات، هفده آیهٔ مرتبط با موضوعات سلامت اقتصادی و مقابله با فساد به‌عنوان مضامین اصلی شناسایی و استخراج شدند؛ سپس پیوندهای میان مضامین مختلف به‌صورت شبکه‌ای به شرح ذیل ترسیم شد.

جدول (۱). تحلیل مضمون خطابات «یا ایها الذین آمنوا»
مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	لزوم نگارش معاملات غیرنقدی مدت‌دار (۲۸۲ بقره)	لزوم، شرایط و فواید نگارش سند تجاری در معاملات	الزامات و اقتضائات نگارش سند تجاری و استشهاد در معاملات
۲	نگارش قرارداد توسط نویسندهٔ عادل (۲۸۲ بقره)		
۳	امتناع نکردن مؤمنین هنگام دعوت به کتابت (۲۸۲ بقره)		
۴	املا کردن بدهکار یا ولی او (در صورت سفیه یا ضعیف بودن بدهکار) (۲۸۲ بقره)		
۵	ضرورت نوشتن سند حتی برای بدهی‌های کوچک و بزرگ (۲۸۲ بقره)		

ادامه جدول (۱). تحلیل مضمون خطابات «یا ایها الذین آمنوا»

مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۶	فواید نگارش سند تجارت: نزدیک بودن به عدالت در نزد خدا، برای گواهی دادن بهتر، نزدیک بودن به نبود شک در مقدار حق و مدت (۲۸۲ بقره)	لزوم، شرایط و فواید نگارش سند تجاری در معاملات	الزامات و اقتضائات نگارش سند تجاری و استشهاد در معاملات
۷	کم نکردن بدهکار از مقدار و اوصاف هنگام املا (۲۸۲ بقره)		
۸	لزوم نداشتن نگارش هنگام نقد بودن دو طرف معامله (۲۸۲ بقره)		
۹	مصونیت نویسنده از ضرر (۲۸۲ بقره)		
۱۰	فسق براثر ضرر به نویسنده (۲۸۲ بقره)		
۱۱	گرفتن شهادت دو شاهد معتمد (دو مرد یا یک مرد و دو زن) (۲۸۲ بقره)	لزوم استشهاد (شاهد گرفتن) و شرایط شاهدان در معاملات	
۱۲	لزوم عادل و معتمد بودن شاهدها (۲۸۲ بقره)		
۱۳	امتناع نکردن مؤمنین هنگام دعوت به شهادت (گواه) (۲۸۲ بقره)		
۱۴	توصیه به شاهد گرفتن در خرید و فروش نقدی (۲۸۲ بقره)		
۱۵	اهتمام به شهادت عادلانه به‌خاطر خدا حتی در صورت متضرر شدن (۱۳۵ نسا)		
۱۶	در نظر نگرفتن فقر یا ثروت کسی در شهادت عادلانه (۱۳۵ نسا)		
۱۷	مصونیت شهود از ضرر (۲۸۲ بقره)		
۱۸	فسق دراثر ضرر به شاهد (۲۸۲ بقره)		
۱۹	مراعات تقوا (۱۳۵ نسا)	لزوم رعایت تقوا، وفای به عهد، حفظ حقوق مالی زنان و رفتار شایسته در روابط مالی و خانوادگی	اهمیت و اولویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی در مسائل اقتصادی
۲۰	لزوم وفای به عهد و قراردادها (۱ مائده)		
۲۱	دادن هدیهٔ مناسب و رها ساختن توأم با محبت و احترام هنگام طلاق قبل از هم‌بستر شدن (۴۹ احزاب)		
۲۲	لزوم حفظ حقوق مالی زنان (۱۹ نسا)		

ادامه جدول (۱). تحلیل مضمون خطابات «یا ایها الذین آمنوا»

مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۲۳	تقدم ارزش معنوی نماز جمعه بر منافع مادی کسب‌وکار (۹ جمعه)	اولویت ارزش‌های معنوی و اخلاقی بر منافع مادی و اهمیت شکرگزاری در دریافت و مصرف نعمت‌ها	اهمیت و اولویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی در مسائل اقتصادی
۲۴	لزوم پرهیز از تهمت برای به دست آوردن اموال دنیوی (۹۴ نسا)		
۲۵	لزوم توجه مؤمنان به آثار مادی و غیرمادی تجارت (۱۰ صف)		
۲۶	اهمیت شکرگزاری از نعمت‌های الهی (۱۷۲ بقره)		
۲۷	پیروی از هوای نفس، مانع راه اجرای عدالت (۱۳۵ نسا)	موانع اجرای عدالت	لزوم انجام راهکارها و پرهیز از موانع تحقق عدالت
۲۸	در نظر نگرفتن فقر یا ثروت کسی در شهادت عادلانه (۲۶۴بقره)	راهکارهای تحقق عدالت	
۲۹	نگارش قرارداد توسط نویسندهٔ عادل (۲۸۲ بقره)		
۳۰	املا کردن بدهکار یا ولی او (در صورت سفیه یا ضعیف بودن بدهکار) از روی عدالت (۲۸۲بقره)		
۳۱	عزم راسخ در قیام به عدالت (۱۳۵ نسا)		
۳۲	ثبت معاملات، باعث نزدیک شدن به عدالت (۲۸۲ بقره)		
۳۳	انفاق از درآمدهای پاک (۲۶۷بقره)	انفاق از مرزوقات الهی و درآمدهای پاک در راستای تحقق عدالت و مراقبت از بی‌اثر شدن آن به‌واسطهٔ منت و خودنمایی	نقش انفاق در چرخهٔ اقتصاد عادلانه
۳۴	بی اثرسازی انفاق به‌واسطهٔ آمیختن آن با منت و آزار و خودنمایی (۲۶۴ بقره)		
۳۵	لزوم انفاق از مرزوقات الهی قبل از فوت فرصت‌ها (۲۵۴ بقره)		
۳۶	ممنوعیت تصرف در اموال دیگران از روش‌های غلط و باطل (۲۹ نسا)	لزوم پرهیز از تصرف ناروا در اموال دیگران	لزوم مشروعیت‌بخشی به تصرف مالی
۳۷	اشتباه بودن کار علمای یهود و راهبان در تصرف غلط در اموال دیگران و بازداشتن مردم از راه خدا (۳۴ توبه)		
۳۸	استفاده از روزی پاک (۱۷۲ بقره)	ضرورت کسب روزی پاک و مشروعیت تصرف در اموال دیگران ازطریق تجارت رضایتمندانه	
۳۹	مجاز بودن تصرف در اموال دیگران در صورت تجارت از روی رضایت طرفین (۲۹ نسا)		
۴۰	ناسازگاری ایمان با ربا (۲۷۸ بقره)	ناسازگاری ایمان با ربا	
۴۱	کنز اموال و انفاق نکردن از آن‌ها باعث عذاب دردناک (۳۴ توبه)	پرهیز از اندوختن ثروت	

ادامه جدول (۱). تحلیل مضمون خطابات «یا ایها الذین آمنوا»

مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۴۲	دوستی نکردن مؤمنین با قوم مغضوب الهی (اشاره به محافظت از اطلاعات اقتصادی جامعه در مقابل دشمنان) (۱۳ ممتحنه)	حفظ امنیت اقتصادی و اجتماعی جامعهٔ اسلامی در برابر نفوذ و دشمنی بیگانگان	صیانت از هویت و امنیت جامعهٔ اسلامی و مقابله با تهدیدات مادی و معنوی
۴۳	حفاظت از اسرار در برابر بیگانگان (۱۱۸ آل عمران)		
۴۴	ممنوعیت خیانت مؤمنان به خدا و پیامبر و امانات (۲۷ انفال)		

٦. بحث و تطبیق

پس از بررسی خطابات «یا أَیُّهَا الَّذینَ آمَنوا» در قرآن مجید، هفده آیهٔ مرتبط با سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی استخراج و دسته‌بندی شد که ٤٤ مضمون پایه را شکل دادند و با هم‌افزایی به ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده و سپس به ٦ مضمون فراگیر رسیدند. این شبکهٔ تحلیلی، چهارچوبی جامع برای رفتار اقتصادی مؤمنان در جمهوری اسلامی ایران ترسیم می‌کند که با تطبیق آن‌ها بر الگوی حرکت علامه طباطبایی و بررسی تطابقی آن‌ها با فرایند حرکت حکمرانی اسلامی (لکزایی و همکاران، ۱٤۰۳، ص٦۱) مبدأ، مقصد، زمان، مکان، محرک و متحرک حرکت از وضعیت فعلی به وضعیت مطلوب مشخص می‌شود.

جدول (۲). تطبیق تحلیل مضمونی خطابات «یا ایها الذین آمنوا»

(مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد) با الگوی حرکت علامه طباطبایی

ردیف	ارکان الگوی حرکت	فرایند حرکت حکمرانی اسلامی	تطبیق مضامین فراگیر خطابات «یا ایها الذین آمنوا» (مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد)
۱	مبدأ	دنیا (حرکت انسان در این دنیا تحت حکمرانی دین)	الزامات و اقتضائات نگارش سند تجاری و استشهاد در معاملات
			لزوم انجام راهکارها و پرهیز از موانع تحقق عدالت
			نقش انفاق در چرخهٔ اقتصاد عادلانه
			لزوم مشروعیت‌بخشی به تصرف مالی
			صیانت از هویت و امنیت جامعهٔ اسلامی و مقابله با تهدیدات مادی و معنوی

ادامه جدول (۲). تطبیق تحلیل مضمونی خطابات «یا ایها الذین آمنوا»
(مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد) با الگوی حرکت علامه طباطبایی

ردیف	ارکان الگوی حرکت	فرایند حرکت حکمرانی اسلامی	تطبیق مضامین فراگیر خطابات «یا ایها الذین آمنوا» (مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد)
۲	مقصد	آخرت (اصل حیات طیبه که در معنای حقیقی آن در آخرت قابل تحقق است)	حیات طیبه و قرب الهی
۳	زمان	عصر حاضر	عصر حاضر
۴	مکان	نفس انسان	ایران اسلامی
۵	متحرک	نهادهای دولتی، غیردولتی، بخش خصوصی و نهادهای مدنی	مؤمنان
۶	محرک	هدایت به سمت حکمرانی عاقلانه و عادلانه	اهمیت و اولویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی در مسائل اقتصادی

۷. تحلیل شبکهٔ مضامین

با تطبیق تحلیل مضمونی خطابات «یا أیها الذین آمنوا» (مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد) با الگوی حرکت علامه طباطبایی، شش عنصر کلی برای تبیین حرکت مؤمنان شناسایی شد. این حرکت با انگیزهٔ پایبندی به ارزش‌های معنوی و احکام الهی در امور اقتصادی، به‌منظور دستیابی به حیات طیبه و قرب الهی در جمهوری اسلامی ایران تعریف شده است. اکنون، برای ارتقای دقت و انسجام در فهم این عناصر، ضروری است شبکهٔ مضامین در چهارچوب الگوی حرکت علامه طباطبایی تحلیل شود.

۷-۱. مبدأ

هر حرکتی نکتهٔ آغاز و مبدأ دارد که مبدأ حکمرانی عادلانه در نظام اسلامی را می‌توان دنیا دانست؛ جایی که انسان به‌عنوان موجودی مختار و مسئول، در چهارچوب تعالیم الهی و براساس اصول و ارزش‌های دینی، مأمور به انجام وظایف خود در عرصهٔ فردی و اجتماعی است. این مبدأ نقطهٔ آغاز حرکت انسان در مسیر تحقق عدالت، سلامت اخلاقی و اجتماعی و ایجاد بستری برای رشد و تعالی معنوی است. حرکت از مبدأ موجب شکل‌گیری فرایند حکمرانی پویا شده و آن را از حالت ایستا، که در ادبیات سیاسی به آن «حکومت» اطلاق می‌شود، خارج می‌کند.

براساس مضامین فراگیر مستخرج از خطابات «یا ایها الذین آمنوا» مرتبط با سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی، مؤمنان می‌توانند در مبدأ حرکت با انجام امور ذیل به سمت مقصد حرکت کنند.

۷-۱-۱. الزامات و اقتضائات نگارش سند تجاری و استشهاد در معاملات

۷-۱-۱-۱. نگارش و ثبت معاملات

خداوند متعال در آیهٔ ۲۸۲ سورهٔ بقره که به «آیهٔ تداین» معروف است، مؤمنان را مؤظف به تنظیم سند تجاری در معاملات غیرنقدی مدت‌دار (مانند نسیه یا اقساطی) و رعایت الزامات آن می‌کند: «یا أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذَا تَدَایَنْتُمْ بِدَینٍ إِلَی أَجَلٍ مُسَمًّی فَاکْتُبُوهُ...» «علت دستور به تنظیم سند آن است که سند باعث اعتماد بیشتر به تثبیت دین و حق و معامله می‌گردد و امنیت بیشتری به بار می‌آورد؛ چراکه معامله از خطر فراموشی در امان است و احتمال انکار یکی از طرفین را سخت‌تر می‌گرداند» (راوندی، ۱٤۰۵، ج۱، ص۳۷۸).

درخصوص امر الهی به نگارش سند تجاری، برخی از مفسرین آن را امر ارشادی (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ج۱۲، صص٦۱۸-٦۱۹) و برخی دیگر، با توجه به ظاهر آیه، انجام آن را واجب می‌دانند؛ اما «مشهور میان بزرگان علمای شیعه و اهل سنت به‌خاطر دلائل دیگر، آن را مستحب می‌دانند» (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷٤، ج۲، ص۳۸۱). به نظر می‌رسد هرکدام از این موارد که باشد، درنهایت اعتبار سند را به‌عنوان ابزاری برای تأیید و استحکام‌بخشی به معاملات تعیین می‌کند؛ به‌طوری‌که این امر نه‌تنها به نظم اقتصادی کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز عدالت و شفافیت در معاملات و کاهش فساد نیز می‌شود.

علاوه‌براین، قرارداد را باید نویسنده‌ای عادل بنویسد (بقره: ۲۸۲) تا شرایط توافق را بدون کم‌وکاست و مطابق با شرع ثبت کند. در جمهوری اسلامی، با هدف جلوگیری از تحریف در معاملات، این نقش در دفاتر اسناد رسمی متجلی است که مؤمنان می‌توانند در تقویت این دفاتر با پذیرش مسئولیت آن (مطابق با قانون) و همچنین برای نگارش و ثبت معاملاتی که در چنین دفاتری ثبت نمی‌شوند، ایفای نقش کنند.

سپس در ادامهٔ همین آیه، خدای متعال تذکر می‌دهد که مؤمنان توانمند نباید از نگارش اسناد امتناع کنند؛ البته «قبول دعوت برای تنظیم اسناد وجوب عینی ندارد؛ زیرا با انجام بعضی از دیگران ساقط می‌شود. به همین دلیل، بعضی از فقها حکم به وجوب کفایی آن کرده‌اند، ولی بسیاری گفته‌اند که این کار نیز مستحب است و نوعی تعاون "بالبر و التقوی" (کمک در انجام نیکی‌ها) محسوب می‌شود، اما تا آنجا که نظام جامعه اسلامی ایجاب می‌کند، این کار واجب است و در فراسوی آن مستحب می‌باشد.» (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷٤، ج۲، ص۳۸۱)

در فرایند نگارش، بدهکار باید املا کند: «آن کس که حق بر ذمهٔ اوست (بدهکار) باید املا کند» (بقره: ۲۸۲) تا از انکار آینده جلوگیری شود. اگر بدهکار سفیه، ضعیف یا ناتوان باشد، ولیّ او این وظیفه را بر عهده گیرد و باید عادلانه عمل کند (بقره: ۲۸۲). در ضرورت نگارش سند فرقی بین بدهی‌های کوچک و بزرگ وجود ندارد (بقره: ۲۸۲)؛ چون نگارش، شفافیت را تضمین و استانداردسازی معاملات خرد را تسهیل می‌کند. براساس این آیه مؤمنین مؤظف‌اند همهٔ مسائل اقتصادی را بدون استثنا ثبت کنند تا فرهنگ پیشگیرانه و ثبات‌آفرین شکل گیرد.

نگارش سند تجاری فواید متعددی دارد که ازجملهٔ مهم‌ترین آن نزدیک بودن به عدالت است (بقره: ۲۸۲). این عمل عدالت را اجرا، شهادت را تقویت و ابهام را کاهش می‌دهد. مؤمنان می‌توانند با عمل به این آیه در جمهوری اسلامی، اعتماد عمومی را افزایش و از وقوع مفاسدی مانند کلاهبرداری جلوگیری کنند.

با بررسی دستورات الهی در این آیه نسبت به سند مکتوب، شرایط نویسنده و وظایف طرفین روشن می‌شود که «مشابهت بسیاری با فرایند تنظیم سند رسمی در روزگار اخیر دارد» (احسانی‌فر، ۱۳۹٦، ص۱۳۷)؛ ازاین‌رو آیت‌اللّه مکارم شیرازی (مکارم شیرازی ۱٤۲۷، ج۱، ص۱٤٥) و آیت‌اللّه هاشمی شاهرودی (هاشمی شاهرودی، ۹٦/۳/۱۹) اسناد معاملاتی را حجت و مقدم بر دلایل دیگر می‌دانند؛ بنابراین مسئولیت مؤمنینِ فعال در عرصهٔ تنظیم اسناد رسمی (تسهیل‌گری) در چرخهٔ حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران طبق این آیه، بیش از پیش، روشن شد.

۷-۱-۱-۲. استشهاد (شاهد گرفتن) در معاملات

استشهاد یا شاهد گرفتن در معاملات به‌عنوان یکی از الزامات قرآنی مطرح شده است (بقره: ۲۸۲). این فرایند با هدف تضمین عدالت و کاهش فساد اقتصادی طراحی شده و در نظام جمهوری اسلامی نیز به‌عنوان مبنای نظارت دقیق بر قراردادها و جلوگیری از فساد مالی توجه شده است.

در معاملات باید دو شاهد مرد یا یک مرد و دو زن حضور داشته باشند (۲۸۲ بقره). همچنین شاهدان باید مورد رضایت طرفین معامله باشند: «مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ» (همان). «این رضایت براساس قضاوت ظاهری دربارهٔ عدالت و امانت‌داری آن‌ها صورت می‌گیرد؛ چراکه تشخیص رضایت الهی برای انسان ممکن نیست» (طبرسی، ۱۳۸٤، ج۳، ص۱۹۸).

خداوند مؤمنان را از امتناع از شهادت در صورت دعوت برحذر می‌دارد (بقره: ۲۸۲). «در تفسیر این حکم سه معنا ذکر شده است: الف) عدم خودداری از ادای گواهی ب) عدم امتناع از گواه شدن ج) عدم

امتناع از هریک از این دو» (طبرسی، ۱۳۸٤، ج۳، ص۱۹۸)؛ «البته استشهاد در معاملات نقدی، عمدتاً استحبابی تلقی شده است» (مکارم شیرازی، ج۲، ص۳۸۲).

همچنین خداوند مؤمنان را به قیام برای عدالت و شهادت برای رضای الهی فرامی‌خواند و تأکید می‌کند که شهادت باید فارغ از تعصبات شخصی باشد؛ حتی اگر به ضرر خود فرد، والدین یا خویشاوندانش تمام شود (نساء: ۱۳۵). «این امر نشان‌دهندهٔ اولویت عدالت بر روابط خانوادگی و اجتماعی است» (رضایی اصفهانی، ج۴، ص۳۲۸).

در ادامه بر ممنوعیت آزار و ضرر رساندن به نویسنده و شاهد تأکید می‌کند و رعایت نکردن آن را «فسق» می‌خواند (بقره: ۲۸۲) و «فسق به معنای خروج از اطاعت خداست» (مغنیه، ۱۳۸٤، ج۱، ص۴۳۹). «برخی مفسران "ضرر" را به معنای تحریف شهادت یا خودداری از وظیفه تفسیر کرده‌اند، اما بسیاری بر این نکته تأکید می‌کنند که آزار نرساندن به شهود، به‌منظور حفظ جرئت آنان در ادای شهادت عادلانه است» (طبرسی، ۱۳۸٤، ج۳، ص۲۰۰).

بنابراین نظام شهادت در اسلام تکلیف شرعی بوده و ابزاری برای تحقق عدالت اجتماعی است. مؤمنان در عرصهٔ عمومی جامعه با عمل به این دستور قرآنی، نقشی محوری در تقویت حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران دارند. انتخاب شاهدان عادل در معاملات، گامی مؤثر در پیشگیری از فساد و افزایش اعتماد عمومی است. این مشارکت فعال مؤمنان هم از بار دستگاه قضایی می‌کاهد و هم جامعه را به سمت سلامت اقتصادی سوق می‌دهد.

۷-۱-۲. لزوم انجام راهکارها و پرهیز از موانع تحقق عدالت

در نظام اقتصادی اسلام، عدالت نه‌تنها فضیلتی اخلاقی بلکه پایه‌ای اساسی برای سلامت جامعه محسوب می‌شود. قرآن کریم با تأکید ویژه بر عدالت اقتصادی، راهکارهایی را برای مؤمنان ارائه می‌دهد که عبارت‌اند از:

۷ـ۱ـ۲ـ۱ . تبعیت نکردن از هوای نفس: خداوند متعال در آیات متعددی، مؤمنان را از پیروی هوای نفس که بزرگ‌ترین مانع عدالت است، برحذر می‌دارد: «فَلَا تَتَّبِعُواْ ٱلْهَوَىٰٓ أَن تَعْدِلُواْ» (نساء: ۱۳۵). «این فرمان الهی نشان می‌دهد که تحقق عدالت واقعی مستلزم مبارزهٔ دائمی با تمایلات نفسانی است» (طبرسی، ۱۳۸٤، ج٦، ص۸۸).

۷ـ۱ـ۲ـ۲ . بی‌طرفی در شهادت: قرآن کریم مؤمنان را از هرگونه جانب‌داری، خواه به‌دلیل روابط خویشاوندی یا دشمنی‌های شخصی، ثروتمند یا فقیر بودن هریک از طرفین و... به‌شدت منع می‌کند

(٢٦٤بقره)؛ بنابراین شهادت باید همچون آیینه‌ای شفاف، واقعیت را بدون کم‌وکاست بازتاب دهد.

٧ـ١ـ٢ـ٣. ثبت عادلانهٔ قراردادها (بقره: ٢٨٢): این دستور الهی چندین پیام مهم در بر دارد: «الف) ضرورت مکتوب کردن معاملات ب) لزوم انتخاب فردی عادل و امین برای ثبت قراردادها ج) اهمیت رعایت انصاف در تمامی مراحل معامله» (قرائتی، ١٣٨٣، ج١، ص٤٤٧).

٧ـ١ـ٢ـ٤. پایبندی همیشگی به عدالت: خداوند در آیهٔ شریفهٔ «یا أیها الذین آمنوا کونوا قوامین بالقسط» (نساء: ١٣٥) مؤمنان را به پایبندی همیشگی و قاطع به عدالت فرامی‌خواند. واژهٔ «قوامین» که صیغهٔ مبالغه است، بیانگر ضرورت استمرار و پایداری در اجرای عدالت در تمام عرصه‌های زندگی است؛ یعنی لازم است مؤمنین در همهٔ عرصه‌های حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران اعم از تنظیم‌گری، تسهیل‌گری و سیاست‌گذاری و در تمامی معاملات (روزمره تا تصمیم‌گیری‌های کلان اقتصادی) رفتار عادلانه‌ای داشته باشند.

٧-١-٣. نقش انفاق در چرخهٔ اقتصاد عادلانه

یکی دیگر از توصیه‌های خدای متعال به مؤمنین انفاق است؛ البته برای رسیدن به عدالت در جامعه و حذف فاصلهٔ طبقاتی لازم است استاندارد قرآنی انفاق مراعات شود:

الف) انفاق از مالی که خدای متعال روزی‌تان کرده است: «أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاکمْ...» (بقره، ٢٥٤)

ب) فوریت و زمان‌بندی انفاق: «...مِنْ قَبْلِ أَنْ یأْتِی یوْمٌ لَا بَیعٌ فِیهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» (بقره، ٢٥٤)

ج) انفاق، ابزاری برای مقابله با ظلم اقتصادی: «.... وَالْکافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (بقره، ٢٥٤)

د) انفاق از طیب و حلال: «یا أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَیبَاتِ مَا کسَبْتُمْ...» (بقره، ٢٦٧)

ه) ممنوعیت انفاق از خبیث: «... وَلَا تَیمَّمُوا الْخَبِیثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ» (بقره، ٢٦٧)

ج) اجتناب از ریا، اذیت و منت در انفاق: «یا أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِکمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَی...» (بقره، ٢٦٤)

مؤمنان در چرخهٔ حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران با عمل به این دستورات قرآنی، نقشی محوری در ارتقای سلامت اقتصادی ایفا می‌کنند. آنان می‌توانند با رعایت عدالت در معاملات، شهادت بی‌طرفانه و ثبت دقیق قراردادها و انفاق، از فساد اقتصادی جلوگیری کنند و اعتماد عمومی را افزایش دهند و با تلاش برای حذف فاصلهٔ طبقاتی در جامعه به دنبال تحقق حکمرانی عادلانه در نظام اسلامی باشند. این مشارکت فعال نه‌تنها سلامت اقتصادی جامعه را تضمین می‌کند، بلکه الگویی عملی از جامعهٔ مطلوب قرآنی را ارائه می‌دهد که در آن عدالت جایگزین فساد و اعتماد جایگزین سوءظن می‌شود.

۷-۱-٤. تأکید بر مشروعیت‌بخشی به تصرف مالی

قرآن کریم با خطاب مکرر «یا أیها الذین آمنوا» (نساء ۲۹، بقره ۱۷۲، ۲٦۷، ۲۷۸؛ توبه ۳٤) مؤمنان را به پایبندی به اصول اقتصادی سالم فرامی‌خواند. این آموزه‌ها چهارچوب جامعی برای سلامت اقتصادی جامعه ترسیم می‌کنند که رعایت آن‌ها ضامن عدالت و پیشرفت اقتصادی است.

قرآن هرگونه تصرف غیرشرعی در اموال را تحت‌عنوان «اکل مال به باطل» محکوم می‌کند (نساء ۲۹). این مفهوم به قاعده‌ای در فقه تبدیل شده و «در بیان فروعات فقهی غالباً به‌عنوان مستند حکم مورد استناد قرار می‌گیرد» (عامری و نوابی، ۱۳۸۸، ص۱۱۲)؛ ازاین‌رو در نظام حقوقی ایران که از فقه امامیه الهام گرفته است، با تکیه بر این اصل کلیدی و قاعدهٔ عمومی، از بهره‌برداری بدون مجوز شرعی و قانونی اشخاص ممانعت می‌شود که این امر ستون برجستهٔ نظام مالی و معاملاتی اسلامی به شمار می‌رود.

برای تشریح کلمه‌به‌کلمهٔ مفهوم «حرمت اکل مال به باطل» ارائهٔ توضیحاتی ضروری به نظر می‌رسد: مقصود از «اکل» «مطلق تصرفات است، تصرفات مالکانه‌ای که باعث قطع تسلط غیر شود» (علامه طباطبایی، ۱۳۸۳، ج۸، ص۱۴۸). در این قاعده «از خوردن که یکی از انحای تصرفات است، نهی شده که خوردن اهم و اتم تصرفات می‌باشد» (مدیر شانه‌چی، ۱۳۷۸، ص۱۶۸). مقصود از واژهٔ «مال» «هر آن چیزی است که از نگاه اعتبارکنندهٔ مال باشد، اگرچه این چیز امری فکری یا معنوی باشد» (جعفری‌تبار، ۱۳۹۷، ص۱۴). واژهٔ «باطل در این مفهوم به معنی «نامشروع» است. (القواعد الفقهیه، ۱٤۲٦ق، ج۵، ص۱۸۰)؛ بنابراین «منظور هر آن چیزی است که شرع آن را مباح ندانسته است» (طبرسی، ۱۳۷۷، ص۵۸۷). با این تعریف معنای قاعدهٔ مذکور «نهی از تصرف در مال به‌طور نامشروع» (کسنوی، ۱۳۹٦، ص۱۱٤) است.

تنها راه مشروع تصرف در اموال، انجام معاملات دوجانبه و مبتنی‌بر رضایت کامل طرفین است که ادامهٔ آیهٔ ۲۹ سورهٔ نسا به آن اشاره می‌کند: لَّا أَنْ تَكونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاض. بنابه فرمودهٔ بیشتر مفسران و فقیهان، استثنای آیهٔ مذکور منقطع بوده (ر.ک، علی‌دوست، ۱۳۹۰، ص۲۵) و دال بر حصر است (ر.ک، توحیدی تبریزی، ج۲، ص۱۰۳).

همچنین تأکید قرآن بر مصرف «طیبات» (بقره: ۱۷۲) و انفاق از اموال پاک (بقره: ۲٦۷) نشان‌دهندهٔ اهمیت کسب درآمد حلال و مشروع است. در این راستا، آیهٔ دیگری با مخاطب قرار دادن مؤمنین، آن‌ها را از رباخواری، به‌مثابهٔ یکی از موارد نامشروع کسب درآمد، منع کرده و آن را با ایمان ناسازگار می‌داند (بقره: ۲۷۸). رعایت این اصول در نظام اسلامی موجب تقویت فرهنگ کار، تلاش، کسب درآمد حلال و سلامت نظام مالی کشور می‌شود و از فساد اقتصادی جلوگیری می‌کند.

یکی دیگر از موارد مشروعیت‌بخشی به تصرفات مالی، پرهیز از «کنز اموال» است. خدای متعال در راستای تحقق عدالت در جامعه و حذف فاصلهٔ طبقاتی، در ادامهٔ آیهٔ ٣٤ توبه که با خطاب «یاایهاالذین‌آمنوا» شروع می‌شود، از کنز اموال منع کرده و مرتکب آن را به عذابی سخت وعید داده است. کنز یعنی «المال جمعه و ادّخره و دفنه فی الارض. الکنز جمع کنوز (مص) کل مجموع مدّخر یتنافس فیه» (معلوف، ١٩٦٥، ص٧٠٠).

تجمیع ثروت افراد مختلف بدون پرداخت دیون شرعی (زکات) (ر.ک، قرشی، ١٣٧١، ج٤، ص٢٢٦)، جامعه را از عدالت‌محوری دور می‌کند. «ثروت به‌منزلهٔ خون در پیکر جامعه است و برای حفظ سلامت جامعه لازم است پیوسته در جریان باشد. طبیعی است که تراکم آن در یک نقطه یا نقاط خاص زیان‌بار و ویرانگر خواهد بود» (محمودی گلپایگانی، ١٣٨٩، ص١٢١). امام علی (علیه‌السلام) در این خصوص می‌فرماید: «در هیچ‌جا دارایی بسیار ندیدم، مگر اینکه در کنار آن حقی ضایع شده بود» (محمودی، ١٣٧٩، ص٣٠٢).

این آموزه‌ها به‌عنوان مبنای مشروعیت‌بخشی به تصرفات مالی، به مؤمنان یادآوری می‌کند که هرگونه تصرف غیرشرعی در اموال نه‌تنها در تضاد با اصول دینی است، بلکه به فساد اقتصادی و نابرابری اجتماعی منجر می‌شود و رعایت این اصول نه‌تنها مشروعیت تصرفات مالی را تضمین می‌کند، بلکه به تقویت فرهنگ اقتصادی سالم و عادلانه در جمهوری اسلامی ایران کمک می‌کند.

٧-١-٥. صیانت از هویت و امنیت جامعهٔ اسلامی و مقابله با تهدیدات مادی و معنوی

صیانت از هویت و امنیت جامعهٔ اسلامی در سلامت اقتصادی جامعه بسیار مؤثر است. آموزه‌های قرآنی با خطابات «یا ایها الذین آمنوا» در این موضوع را می‌توان در محورهای ذیل جمع‌بندی کرد.

٧-١-٥-١. خیانت نکردن به خدا و پیامبر و امانات (انفال، ٢٧)

واژهٔ «خیانت» در لغت به معنای «مخالفت با حق و پیمان در پنهانی است. نقطهٔ مقابل خیانت، امانت است»(راغب اصفهانی، ج١: مادهٔ خَوَن) و در اصطلاح به معنی «خودداری از انجام تعهدات و نقص در ادای امانت‌هاست»(رضایی اصفهانی، ج٨: ۶۴). امانات اقسام مختلفی دارند که «بعضی از آن‌ها امانتی است که خدا و رسول او و خود مؤمنین در آن شریک‌اند و آن عبارت است از اموری که خداوند به آن‌ها امر می‌کند و رسول خدا امرش را اجرا می‌نماید و مردم از اجرای آن بهره‌مند می‌شوند و اجتماعشان نیرومند می‌گردد؛ مانند دستورات سیاسی و اوامر مربوط به جهاد و اسرار جنگی که اگر افشا شود، حق خدا و رسول پایمال می‌گردد و ضررش دامن‌گیر خود مؤمنین هم می‌شود؛ پس خیانت در این نوع امانت خیانت به

خدا و رسول خدا و مؤمنین است» (طباطبایی، ۱۳۷۳، ج۹، ص٦٩).

امام باقر (ع) دربارهٔ این آیه می‌فرماید: «خیانت به خدا و پیامبر همان نافرمانی ایشان است و اما خیانت در امانت؛ هر انسانی امانت‌دار فرایض است که خداوند بر او واجب کرده است» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۷، ج٤،ص١٥٨٩).

۷-۱-۵-۲. دوستی نکردن با قوم مغضوب الهی

خداوند متعال به مؤمنان دستور می‌دهد: «قومی را که خدا بر آن‌ها خشم نموده است، به دوستی مگیرید» (ممتحنه، ۱۳). مقصود از افراد مغضوب الهی شامل همهٔ کفار و مشرکان می‌شود (ر.ک، مکارم‌شیرازی، ١٣٧٤، ج٢٤،ص٥١) که به‌دلیل مأیوس بودن از حق، به هر کاری دست می‌زنند و قابل اعتماد نیستند. اکنون نیز مؤمنان، با توجه به این آیه، نباید به هر وسیله‌ای با کفار و مشرکان ارتباط دوستی برقرار کنند؛ چراکه احتمال کسب آگاهی از اطلاعات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... جامعه و سپس سوءاستفاده شبکه‌های جاسوسی از آن بسیار محتمل است.

۷-۱-۵-۳. اتخاذ نکردن بطانه از غیر خود

انسان برای انتخاب هم‌راز و محرم اسرار باید خیلی دقت داشته باشد تا آن‌ها انسان‌های قابل اعتمادی باشند. خدای متعال به مؤمنان دستور می‌دهد که محرم اسراری از غیر خود انتخاب نکنید، آن‌ها از هرگونه شر و فسادی دربارهٔ شما کوتاهی نمی‌کنند، آن‌ها دوست دارند شما در زحمت و رنج باشید، (نشانه‌های) دشمنی از دهان آنها آشکار است و آنچه در دل پنهان دارند از آن هم مهم‌تر است» (آل‌عمران، ۱۱۸). اکنون نیز همین مخاطرات وجود دارد؛ بنابراین مؤمنین ضمن هوشیاری و جلوگیری از نفوذ سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... باید در انتخاب دوستان خود و حتی دوستانِ دوستانشان توجهات لازم را داشته باشند.

عوامل فساد و اختلال در سلامت اقتصادی، لزوماً همیشه ریشهٔ داخلی و مستقیم در جامعه ندارد، بلکه گاه دشمنان خارجی، با هدف ایجاد بدبینی عمومی به نظام اسلامی و اخلال در امور آن، ازطریق عوامل داخلی ـ که آگاهانه یا ناخواسته اطلاعات حساس کشور را به بیرون منتقل می‌کنند ـ عمل می‌کنند. این انتقال اطلاعات نمی‌تواند ناگهانی و بدون زمینه باشد، بلکه اغلب جاسوسان وابسته به سرویس‌های دشمنان اسلام، با برقراری دوستی و روابط نزدیک با افراد داخلی، اسرار کشور را استخراج می‌کنند و درنهایت ضربه‌ای کاری به پیکرهٔ نظام اسلامی وارد می‌آورند؛ بنابراین مؤمنان می‌توانند در پاسداشت هویت و امنیت جامعهٔ اسلامی، با تمرکز بر حفظ سلامت آن در عرصه‌های گوناگون ازجمله اقتصاد، نقشی مؤثر ایفا کنند. آنان با پرهیز از خیانت، دوری از دوستی با قوم مغضوب الهی، انتخاب نکردن هم‌راز از میان

غیرخودی‌ها برای خود و پیشگیری از این امر در میان دیگران، زمینه‌ساز تقویت حکمرانی عادلانه در جمهوری اسلامی ایران می‌شوند و بستر سلامت اقتصادی را فراهم می‌آورند.

۷-۲. مقصد

مقصد به‌عنوان نقطهٔ پایانی و غایت نهایی حرکت تعریف می‌شود که تمامی مراحل پیشین را به‌سوی کمال هدایت می‌کند. در چهارچوب این پژوهش، مقصد را می‌توان تحقق تمدن نوین اسلامی و نهایتاً «حیات طیبه و قرب الهی» دانست که به‌عنوان نتیجه‌ای از تلاش‌های دنیوی مؤمنان در برقراری حکمرانی عادلانه تفسیر می‌شود. این مقصد، بر پایهٔ آموزه‌های قرآنی، نمادی از زندگی پاکیزه و نزدیکی به خداوند است که این‌چنین توصیف شده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِبَةً» (نحل:۹۷)، جایی که خداوند حیات طیبه را به‌عنوان پاداش عمل صالح به مؤمنان وعده می‌دهد.

در این راستا، اگر مؤمنان در نظام جمهوری اسلامی ایران براساس خطابات قرآنی «یا أیها الذین آمنوا» عمل کنند و به دنبال برقراری حکمرانی عادلانه باشند، با تمرکز بر سلامت اقتصادی و مبارزه قاطع با مفاسد، می‌توان انتظار داشت که مدینهٔ فاضله - جامعه‌ای آرمانی مبتنی‌بر عدالت، تقوا و اتحاد - محقق شود. این مدینهٔ فاضله، که ریشه در اندیشه‌های اسلامی مانند جامعهٔ توحیدی امام خمینی دارد، زمینه‌ساز حیات طیبه در دنیا خواهد بود و درنهایت به قرب الهی در آخرت منتهی می‌شود.

۷-۳. زمان

مقصود از زمان فقط به معنای زمان فیزیکی یا تقویمی نیست، بلکه به‌عنوان عصر و شرایط حاکم بر جامعه تفسیر می‌شود که محرک‌ها و متحرک‌ها را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. این پژوهش، عصر حاضر در نظام جمهوری اسلامی ایران را به‌عنوان «زمان» تعیین می‌کند؛ یعنی دورانی که از پیروزی انقلاب اسلامی در ۱۳۵۷ هجری شمسی آغاز شده و تا کنون ادامه دارد؛ جایی که حکمرانی مبتنی‌بر ولایت فقیه و اصول اسلامی، زمینه‌ساز حرکت جمعی مؤمنان به‌سوی حکمرانی عادلانه، سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد است.

این عصر با چالش‌هایی همچون تحریم‌های اقتصادی خارجی، نوسانات بازار جهانی، مسائل داخلی مانند تورم، بیکاری و فساد اداری روبه‌رو است که همهٔ این‌ها براساس خطابات قرآنی «یا أیها الذین آمنوا» فرصت‌هایی برای عمل مؤمنان فراهم می‌آورد تا با تمرکز بر عدالت و تقوا جامعه را به‌سوی حیات طیبه هدایت کنند.

۷-٤. مکان

مکان نه‌تنها فضایی فیزیکی بلکه بستری است که شرایط تاریخی، فرهنگی و سیاسی آن محرک‌ها و متحرک‌ها را شکل می‌دهد و امکان تحقق هدف‌های الهی را فراهم یا محدود می‌سازد. این پژوهش «ایران اسلامی» را به‌عنوان مکان تعیین کرده، سرزمینی که پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ هجری شمسی، به‌عنوان نظام جمهوری اسلامی، نماد حاکمیت دینی و تلاش برای پیاده‌سازی احکام اسلامی شده است. این مکان با ویژگی‌های جغرافیایی منحصربه‌فرد مانند موقعیت استراتژیک در خاورمیانه، منابع غنی طبیعی (نفت، گاز و معادن) و تنوع فرهنگی ـ قومی، زمینه‌ای برای حرکت جمعی مؤمنان به‌سوی حکمرانی عادلانه، سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد فراهم می‌آورد.

۷-۵. متحرک

در الگوی حرکت علامه «متحرک» به‌عنوان عنصر اصلی و فاعل حرکت، نقشی محوری در انتقال از مبدأ (دنیا و شرایط فعلی) به مقصد (حیات طیبه و قرب الهی) ایفا می‌کند. متحرک عامل فعالی است که با اراده، عمل و مسئولیت‌پذیری، تحت‌تأثیر محرک‌های الهی، مسیر حرکت را طی می‌کند. این پژوهش که بر خطابات «یا أیها الذین آمنوا» تمرکز دارد، «مؤمنان» را به‌عنوان متحرک تعیین می‌کند؛ افرادی که قرآن مستقیماً آن‌ها را خطاب قرار داده است و مؤظف‌اند در جامعه نقش‌آفرینی کنند.

متحرک بودن مؤمنان در این الگو، بر مسئولیت‌پذیری آن‌ها تأکید دارد و این رویکرد نشان می‌دهد که بدون نقش فعال مؤمنان، سلامت کامل اقتصادی در حکمرانی عادلانهٔ جمهوری اسلامی ایران محقق نمی‌شود و آن‌ها باید با بسیج جمعی، برای رفع چالش‌هایی مانند مفاسد اقتصادی، شکاف طبقاتی یا نفوذ اقتصادی خارجی و... ایفای نقش کنند.

۷-٦. محرک

مفهوم «محرک» به‌عنوان نیروی پیشبرندهٔ مؤمنان در مسیر الهی است. این محرک که ریشه در آموزه‌های قرآنی دارد، مؤمنان را به سمت عمل صالح و تحقق حکمرانی عادلانه سوق می‌دهد. خطابات قرآنی «یا أیها الذین آمنوا» به‌خوبی نشان می‌دهد که چگونه ارزش‌های اخلاقی و معنوی باید بر مسائل اقتصادی تقدم داشته باشند. در این چهارچوب، تقوا به‌عنوان محرک اصلی عمل می‌کند که هم جنبهٔ فردی دارد و هم آثار اجتماعی آن در برقراری عدالت اقتصادی و مبارزه با فساد نمایان می‌شود. تقوا نه‌تنها فضیلتی اخلاقی بلکه عاملی بازدارنده در برابر مفاسدی مانند احتکار و رباخواری است.

آیات قرآن کریم محرک‌های اخلاقی متعددی را برای تنظیم روابط اقتصادی معرفی می‌کنند؛ وفای به

عهد و پایبندی به قراردادها (مائده: ۱)، رعایت حقوق مالی زنان (نساء: ۱۹) و اولویت دادن به عبادت بر منافع مادی (جمعه: ۹) همگی نشان‌دهندهٔ تقدم ارزش‌های معنوی بر مصالح اقتصادی هستند. این آموزه‌ها به‌وضوح بیان می‌کنند که چگونه مسائل مالی باید در چهارچوب اصول اخلاقی و انسانی قرار گیرند. برای نمونه، در مسئلهٔ طلاق قرآن بر رفتار محترمانه و رعایت حقوق مالی زنان تأکید می‌ورزد و هرگونه سوءاستفادهٔ اقتصادی را مردود می‌شمارد (احزاب: ۴۹). این نگاه جامع به اقتصاد که در آن ارزش‌های الهی بر منافع مادی تقدم دارند، الگویی کامل برای حکمرانی عادلانه در جامعهٔ اسلامی ارائه می‌دهد.

بنابراین محرک مؤمنان در این حرکت، اولویت‌بخشی به ارزش‌های اخلاقی و معنوی (مانند تقوا، عدالت، وفای به عهد و محبت الهی) بر مسائل مادی و اقتصادی است که آن‌ها را به‌سوی تحقق حکمرانی عادلانه، سلامت اقتصادی، مبارزه با فساد و حرکت به مقصد الهی سوق می‌دهد.

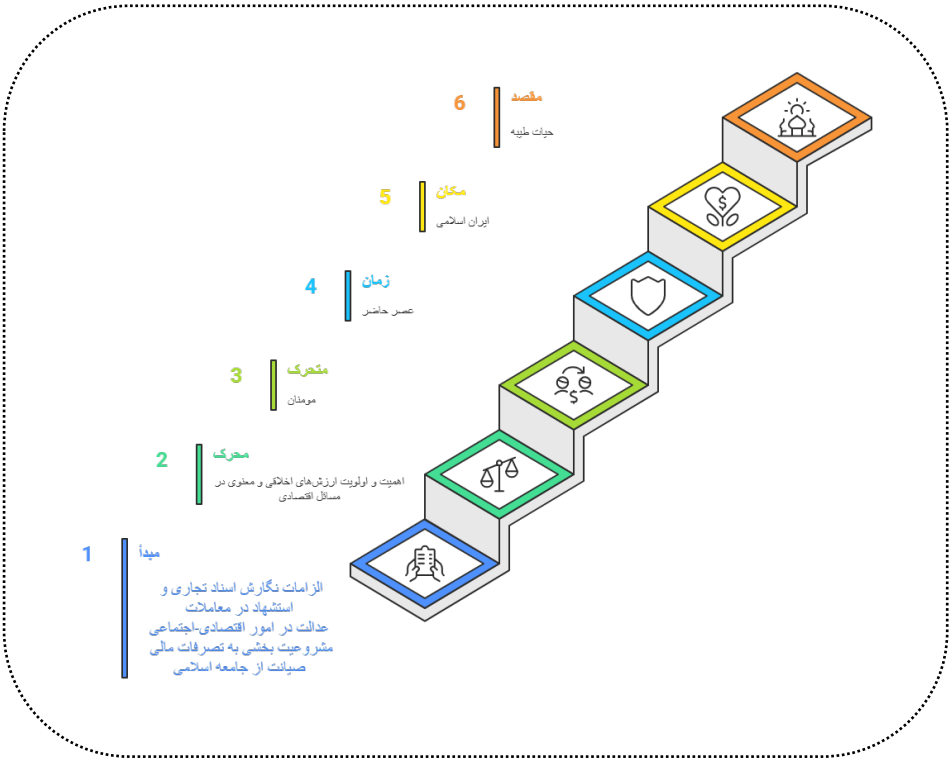

نقش مؤمنان در حکمرانی عادلانه نظام جمهوری اسلامی ایران: مطالعهٔ موردی سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد "مبتنی بر خطابات" یا ایها الذین آمنوا

نتیجه‌گیری

این پژوهش با بررسی خطابات قرآنی «یا أیها الذین آمنوا» به این نتیجه رسیده است که مؤمنان در نظام جمهوری اسلامی ایران به‌وسیلهٔ حرکت دادن جامعه از وضع موجود به وضعیتی برتر، نقشی محوری و بی‌بدیلی در تحقق تمدن نوین اسلامی و حکمرانی عادلانه به‌ویژه در حوزهٔ سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد می‌توانند ایفا کنند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که قرآن کریم با مخاطب قرار دادن مستقیم مؤمنان، آنان را جزء ارکان اصلی جامعه معرفی می‌کند که مسئولیت خطیری در پیشبرد هدف‌های جامعهٔ اسلامی بر عهده دارند.

در چهارچوب حکمرانی عادلانه، مؤمنان می‌توانند در سطوح مختلفی نقش‌آفرینی کنند. در سطح فردی با رعایت اصول اخلاقی و شرعی در تمام تعاملات اقتصادی و پرهیز از هرگونه اقدام فسادآمیز، الگوی عملی از رفتار اقتصادی سالم را ارائه می‌دهند. در سطح اجتماعی ازطریق مشارکت فعال در نهادهای نظارتی مردمی و گزارش موارد تخلف، به‌عنوان بازوی نظارتی نظام عمل می‌کنند. در سطح حاکمیتی نیز با ارائهٔ پیشنهادهای کارشناسی و مشارکت در طراحی سیاست‌های اقتصادی، به بهبود فرایند حکمرانی کمک می‌کنند.

در حوزهٔ سلامت اقتصادی، مؤمنان با پایبندی به اصول شفافیت در معاملات، ثبت دقیق قراردادها و پرهیز از معاملات شبهه‌ناک، زمینه را برای کاهش فساد مالی فراهم می‌سازند. همچنین با ترویج فرهنگ انفاق به کاهش فاصلهٔ طبقاتی و تحقق عدالت اقتصادی کمک می‌کنند. در بُعد مبارزه با فساد نیز مؤمنان می‌توانند با افشای موارد فساد و مشارکت در نهادهای نظارتی، به‌عنوان بازوان اجرایی نظام در این زمینه عمل کنند.

نکتهٔ حائز اهمیت آن است که این مشارکت مؤمنان باید مبتنی‌بر اصول اخلاقی و با نیت الهی صورت گیرد. قرآن کریم با تأکید بر لزوم تقوا، عدالت و انصاف در تمام شئون زندگی، چهارچوب اخلاقی این مشارکت را ترسیم کرده است. مؤمنان درعین‌حال که به دنبال تحقق هدف‌های مادی و اقتصادی هستند، نباید از اصول و ارزش‌های اسلامی غافل شوند.

در نظام جمهوری اسلامی ایران، این الگوی مشارکتی می‌تواند به‌عنوان راهکاری مؤثر برای تحقق حکمرانی عادلانه و نهایتاً تمدن نوین اسلامی مورد توجه قرار گیرد. تجربه نشان می‌دهد در مواردی که مؤمنان به‌صورت فعال در فرایند حکمرانی مشارکت داشته‌اند، نتایج مطلوب‌تری در حوزه‌های مختلف ازجمله سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد حاصل شده است؛ بنابراین تقویت این مشارکت و بسترسازی برای نقش‌آفرینی بیشتر مؤمنان در عرصه‌های مختلف می‌تواند به تحقق هرچه بهتر هدف‌های نظام اسلامی کمک کند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان تضاد منافعی اعلام نکرده‌اند.

منابع

- قرآن کریم
- آذرنگ، ندا، پیروزی، عبداللّه (۱۳۹۵). نقش مردم در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی. *فصلنامهٔ حضور*، ۹۷، ۴۴-۶۵. https://www.magiran.com/p1821838
- احسانی‌فر، احمد (۱۳۹۶). ادلهٔ قرآنی اعتبار سند رسمی و چیرگی آن بر دیگر ادلهٔ اثبات دعوا. *دو فصلنامهٔ علمی ـ پژوهشی قرآن، فقه و حقوق اسلامی*، ۷(۷)، ۱۲۷-۱۵۶. https://www.sij1.ir/article_134913.html
- بانک جهانی (۱۹۹۰). «Good Governance». تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵ https://documents1.worldbank.org/curated/en/711471468765285964/pdf/multi0page.pdf
- بجنوردی، محمدحسن (۱۴۲۶ق). *القواعد الفقهیه*. قم: دلیل ما.
- بویر، رابرت (۱۳۹۵). *نظریهٔ حکمرانی نوین*. ترجمهٔ حسن دانایی‌فرد. تهران: انتشارات صفار.
- پیپر، جان، پیترز، گای (۱۳۹۷). *حکمرانی، سیاست و دولت*. ترجمهٔ عباس منوریان و ابراهیم گلشن. تهران: سمت.
- توحیدی تبریزی، محمدعلی (۱۳۷۵). *مصباح الفقاهه*. قم: نشر انصاریان.
- جعفری‌تبار، حسن (۱۳۹۷). *ملک معنی در کنار: فلسفهٔ حقوق مالکیت فکری*. تهران: نگاه معاصر.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶). *تفسیر تسنیم*. قم: مرکز نشر اسراء.

- حسن‌زاده، حسن، کبیریان، علیرضا (۱۴۰۲). علت ترجمهٔ «آمنوا» در «یا ایها الذین آمنوا». *فصلنامهٔ قرآن‌پژوهی*، ۳(۸)، ۹۹-۱۱۰. https://quranicstudies.iict.ac.ir/article_722395.html

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰). فرمان هشت‌ماده‌ای به سران قوا دربارهٔ مبارزه با مفاسد اقتصادی. تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۰، https://khl.ink/f/3062

- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰). بیانات در نخستین دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت‌دولت سیزدهم. تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰، https://khl.ink/f/48588

- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامهٔ دهخدا*. ج۶. تهران: دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.

- راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد (۱۳۸۳). *مفردات*. ترجمهٔ غلامرضا خسروی. تهران: مرتضوی.

- راوندی، قطب‌الدین سعیدبن‌عبدالله (۱۴۰۵ق). *فقه القرآن*. قم: انتشارات کتابخانهٔ آیت‌اللّه مرعشی نجفی.

- رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۷). *تفسیر قرآن مهر*. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآنی.

- زارع‌پور، محمود (۱۴۰۱). سبک زندگی مؤمنانه براساس خطابات قرآنی. قم: تدین.

- سالامون، لستر ام (۱۳۹۶). *ابزارهای نوین حکمرانی*. ترجمهٔ مهدی الوانی و همکاران. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۲). *بدایة الحکمة*. قم: دارالعلم.

- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۳). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعهٔ مدرسین حوزهٔ علمیه.

- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). *تفسیر المیزان*. ترجمهٔ محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

- طبرسی، فضل‌بن‌حسن (۱۳۷۷). *جوامع الجامع*. مشهد: موسسهٔ چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

- طبرسی، فضل‌بن‌حسن (۱۳۸۴). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصرخسرو.
- عالم، عبدالرحمن (۱۳۹۱). *بنیادهای علم سیاست*. تهران: نشر نی.
- عالی، محمدباقر، غضنفری، مهدی، پورصادق، ناصر، پورعزت، علی‌اصغر. (۱۴۰۳). تعریف حکمرانی (فراترکیبِ چیستی حکمرانی). *فصلنامهٔ علمی حکمرانی متعالی*، ۵(۲) ۶۳-۸۹. https://hm.sndu.ac.ir/article_3132.html
- عامری، پرویز، نوابی، سید مهدی (۱۳۸۸). ضمان ناشی از استیفای نامشروع در حقوق ایران و فرانسه. *مجلهٔ مطالعات حقوق دانشگاه شیراز*، ۱(۳)، ۹۵-۱۲۴. https://doi.org/10.22034/aeclr.2020.118094
- علی‌دوست، ابوالقاسم (۱۳۹۰). ادلهٔ عمومی قراردادها. *فصلنامهٔ فقه اهل‌بیت*. (۶۶ و ۶۷)، ۲۲-۱۲۰. http://noo.rs/w1A1C
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. قم: موسسهٔ فرهنگی درسهایی از قرآن.
- قرشی، سید علی‌اکبر (۱۳۷۱). *تفسیر احسن الحدیث*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور.
- کسنوی، شادی (۱۳۹۶). بررسی قاعدهٔ فقهی حرمت اکل مال به باطل از دریچهٔ حقوق و اقتصاد. *فصلنامهٔ علمی فقه و اصول*، ۴۹(٤)، ۱۳۴-۱۱۱. https://doi.org/10.22067/jfu.v49i4.52307
- کفیلی، رضا (۱۴۰۳). سازوکار نقش‌آفرینی نخبگان در گفتمان‌سازی حکمرانی عادلانه در جمهوری اسلامی ایران. رسالهٔ دکتری تخصصی علوم سیاسی، قم: دانشگاه باقرالعلوم(ع).
- لکزایی، نجف، اکبری معلم، علی، حدادی، محسن (۱۴۰۳). موضوع‌شناسی فقهی حکمرانی دینی. *فصلنامهٔ دین و قانون*، ۱۲(۴۳)، ۷۸-۵۱. https://doi.org/10.225/qjrl.2024.243
- مجیدی، محمدرضا، سبزی کریم‌آبادی، یونس (۱۴۰۱). جایگاه حلقه‌های میانی در حکمرانی تشکیلاتی و نقش آن در تمدن‌سازی، با نگاهی به مقولهٔ تحزب. *فصلنامهٔ مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۵(۱)، ۲۹-۵۲. https://doi.org/10.22070/nic.2022.15582.1158
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۷۷). *میزان الحکمه*. قم: دارالحدیث.

- محمودی گلپایگانی، سید محمد (۱۳۸۹). تحلیل فقهی احکام کنز. *مجلهٔ فقه و مبانی حقوق اسلامی*، ۴۳(۲)، ۱۱۹-۱۴۰. https://jjfil.ut.ac.ir/article_28428.html
- محمودی، زهرا، بابائی، حبیب‌اله (۱۴۰۳). کارکرد گفت‌وگومندی قرآن در حل مسئلهٔ گسست تمدنی. *فصلنامهٔ مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۷(۲)، ۳۵-۷۰. https://doi.org/10.22070/nic.2024.19349.1319
- محمودی، سید محمد (۱۳۷۹). *فقه اقتصاد اسلامی*. تهران: نشر گلستان کوثر.
- مدیر شانه‌چی، کاظم (۱۳۷۸). *آیات الاحکام*. تهران: سمت.
- معلوف یسوعی، لویس (۱۹۶۵م). *المنجد فی اللغه و الادب و العلوم*. بیروت: المطبعه الکاتولیکیه.
- مغنیه، محمدجواد (۱۳۸۴). *التفسیر الکاشف*. قم: موسسهٔ بوستان کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۷ق). *استفتائات جدید*. قم: انتشارات مدرسهٔ امیرالمومنین(ع).
- هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۹۶). *استفتائات*. قم: بنیاد فقه و معارف اهل‌البیت(ع).

References

- The Holy Qur'an
- ʿĀlam, A. (2012). *Foundations of Political Science* (23rd ed.). Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- ʿAlī, M. B., Ghazanfarī, M., Pūr-Ṣādiq, N., & Pūr-ʿIzzat, A. A. (2024). Definition of governance (Transcending the ontology of governance). *Journal of Higher Governance*, 5(2), 63–89. https://hm.sndu.ac.ir/article_3132.html [In Persian]
- ʿAlī-Dūst, A. (2011). General principles of contracts. *Journal of Fiqh of Ahl al-Bayt*, (66–67), 22–120. http://noo.rs/w1A1C [In Persian]
- ʿAmrī, P., & Nawābī, S. M. (2009). Guarantee arising from unlawful recovery in Iranian and French law. *Shiraz University Law Journal*, 1(3), 95–124. https://doi.org/10.22034/aeclr.2020.118094 [In Persian]

- Āzarang, N., & Pīrūzī, A. (2016). The role of the people in the Islamic government from Imam Khomeini's viewpoint. *Ḥuḍūr Journal*, (97), 44–65. https://www.magiran.com/p1821838 [In Persian]

- Boyer, R. (2016). *The Theory of Modern Governance* (Ḥ. Dānāʾī-Fard, Trans.). Tehran: Ṣaffār Publications. [In Persian]

- Bujnūrdī, M. Ḥ. (2005). *Al-Qawāʿid al-Fiqhiyyah*. Qom: Dalīl Mā. [In Persian]

- Dihkhudā, A. A. (1998). *Dehkhodā Dictionary* (2nd ed., 16 vols.). Tehran: Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. [In Persian]

- Eḥsānī-Far, A. (2017). Qur'anic evidence for the validity of official documents and their supremacy over other evidence in proving claims. *Journal of Qur'an, Fiqh and Islamic Law*, 7(7), 127–156. https://www.sijl.ir/article_134913.html [In Persian]

- Ḥasanzādah, Ḥ., & Kabīriyān, A. (2023). The reason for translating "Āmanū" in "Yā ayyuhā al-ladhīna āmanū." *Journal of Quranic Studies*, 3(8), 99–110. https://quranicstudies.iict.ac.ir/article_722395.html [In Persian]

- Hāshimī Shāhrūdī, S. M. (2017). *Istiftāʾāt*. Qom: Ahl al-Bayt (AS) Fiqh and Knowledge Foundation. [In Persian]

- Jaʿfarī-Ṭabar, Ḥ. (2018). Malak Maʿnī Dar Kinār: The Philosophy of Intellectual Property Rights. Tehran: Nigāh-i Muʿāṣir. [In Persian]

- Jawādī Āmulī, ʿA. (2007). *Tafsīr Tasnīm*. Qom: Isrāʾ Centre for Publication. [In Persian]

- Kāfilī, R. (2024). The Mechanism of Elite Actors in Framing the Discourse of Just Governance in the Islamic Republic of Iran (Doctoral dissertation). Qom: al-Bāqir University of Knowledge. [In Persian]

- Kāsnavī, S. (2017). An examination of the juridical rule prohibiting the consumption of wealth illegitimately from the perspective of law and economics. *Journal of Fiqh and Uṣūl*, 49(4), 111–134. https://doi.org/10.22067/jfu.v49i4.52307 [In Persian]

- Khamenei, S. A. (2001). *The Eight-Article Decree to the Heads of the Powers on Combating Economic Corruption*. Retrieved April 10, 2025, from: https://khl.ink/f/3062 [In Persian]

- Khamenei, S. A. (2021). *Statements at the First Meeting with the President and the Members of the Thirteenth Government*. Retrieved June 20, 2025, from: https://khl.ink/f/48588 [In Persian]

- Lakzāʾī, N., Akbarī Muʿallim, ʿA., & Ḥaddādī, M. (2024). The thematic typology of jurisprudential governance (Religious governance). *Journal of Religion and Law*, 12(43), 51–78. https://doi.org/10.225/qjrl.2024.243 [In Persian]

- Maḥmūdī Gulpāygānī, S. M. (2010). A fiqhical analysis of the rulings of Kanz. *Journal of Fiqh and Principles of Islamic Law*, 43(2), 119–140. https://jjfil.ut.ac.ir/article_28428.html [In Persian]

- Maḥmūdī, Z., & Bābāʾī, Ḥ. (2024). The Qur'anic dialogic function in solving the problem of civilizational disjunction. *Quarterly Journal of Foundational Studies of the New Islamic Civilization*, 7(2), 35–70. https://doi.org/10.22070/nic.2024.19349.1319 [In Persian]

- Majīdī, M. R., & Sabzī Karīmī Ābādī, Y. (2022). The position of intermediate rings in institutional governance and its role in civilizational building, with a view to the concept of partisanship. *Quarterly Journal of Foundational Studies of the New Islamic Civilization*, 5(1), 29–52. https://doi.org/10.22070/nic.2022.15582.1158 [In Persian]

- Makārim Shīrāzī, N. (2006). *Istiftāʾāt Jadīdah*. Qom: Publications of the Imam Ali School. [In Persian]

- Makārim Shīrāzī, N. (1995). *Tafsīr-i Namūnah* (17th ed.). Qom: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Persian]

- Maʿlūf, L. (1965). *Al-Munjid fī al-Lughah wa al-Adab wa al-ʿUlūm* (16th ed.). Beirut: The Catholic Press. [In Persian]

- Mudīr-Shānakhī, K. (1999). *Āyāt al-Aḥkām*. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]

- Mughniyyah, M. J. (2005). *Al-Tafsīr al-Kāshif* (3rd ed.). Qom: Bustān Books Institute. [In Persian]

- Muḥammadī Rīshahrī, M. (1998). *Mīzān al-Ḥikmah* (2nd ed.). Qom: Dār al-Ḥadīth. [In Persian]

- Muḥammadī, S. M. (2000). *Fiqh al-Iqtiṣād al-Islāmī*. Tehran: Nashr Gulistān Kawthar. [In Persian]

- Pierre, J., & Peters, B. G. (2018). *Governance, Politics and the State* (A. Munūriyān & I. Gulshan, Trans., 2nd ed.). Tehran: SAMT Publications. [In Persian]

- Qarāʾatī, M. (2004). *Tafsīr Nūr* (10th ed.). Qom: Cultural Institute Lessons from the Qur'an. [In Persian]

- Qarashī, S. A. A. (1992). *Tafsīr Aḥsan al-Ḥadīth*. Tehran: Payām-i Nūr University Publications. [In Persian]

- Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥ. b. M. (2004). *Mufradāt* (G. Riḍā Khosravī, Trans., 2nd ed.). Tehran: Murtaḍawī. [In Persian]

- Rāwandī, Quṭb al-Dīn Saʿīd b. ʿAbd Allāh. (1984). *Fiqh al-Qurʾān* (2nd ed.). Qom: Ayatollah al-Marʿashī Najafī Library Publications. [In Persian]

- Riḍāʾī Iṣfahānī, M. ʿA. (2008). *Tafsīr al-Qurʾān Mihr*. Qom: Research in Tafsir and Qur'anic Sciences. [In Persian]

- Salamon, L. M. (2017). *Tools of Modern Governance* (M. Alvani et al., Trans.). Tehran: Imam Sadiq University Press. [In Persian]

- Ṭabarsī, Faḍl b. Ḥasan. (1998). *Jawāmiʿ al-Jāmiʿ* (20th ed.). Mashhad: Āstān Quds Razavī Publications. [In Persian]

- Ṭabarsī, Faḍl b. Ḥasan. (2005). *Majmaʿ al-Bayān fī Tafsīr al-Qurʾān* (8th ed.). Tehran: Nāṣir Khusraw. [In Persian]

- Ṭabāṭabāʾī, M. Ḥ. (1995). *Tafsīr al-Mīzān* (M. B. Mūsavī Hamadānī, Trans., 5th ed.). Qom: Office of Islamic Publications. [In Persian]

- Ṭabāṭabāʾī, S. M. Ḥ. (2004). *Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qurʾān* (9th ed.). Qom: Office of Islamic Publications affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom. [In Persian]

- Ṭabāṭabāʾī, S. M. Ḥ. (2013). *Bidāyat al-Ḥikmah* (21st ed.). Qom: Dār al-ʿIlm. [In Persian]

- Tawḥīdī Tabrīzī, M. ʿA. (1975). *Miṣbāḥ al-Fuqahāʾ*. Qom: Nashr Ansāriyān. [In Persian]

- World Bank. (1990). *Good Governance*. Retrieved May 5, 2025, from: https://documents1.worldbank.org/curated/en/711471468765285964/pdf/multi0page.pdf [In Persian]

- Zāriʿ-Pūr, M. (2022). *A Muslim Lifestyle Based on Qur'anic Addresses* (3rd ed.). Qom: Tadīn Publications. [In Persian]